

ΤΟ ΒΗΜΑ , 15-09-2002
Κωδικός άρθρου: B13664S241
<http://tovima.dolnet.gr/>

“Clio in the Balkans. The Politics of History Education,”
Χριστίνα Κουλούρη (επιμ.), Έκδοση του Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη
Συμφιλίωση στη ΝΑ Ευρώπη, Θεσσαλονίκη, 2002

βαλκάνια
Ιστοριογραφία και εθνικισμός
Η διδασκαλία της ιστορίας στις χώρες της Χερσονήσου του Αίμου

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΩΦΟΣ

Ενας τόμος 549 σελίδων έρχεται να αναταράξει τα ύδατα, συνήθως λιμνάζοντα και μολυσμένα, της πιο αργόσυρτης διαδικασίας στις σχέσεις ανάμεσα στους λαούς των Βαλκανίων: της θεώρησης και της διδασκαλίας της ιστορίας τους. Με επίκληση στη Μούσα της Ιστορίας, Κλειώ, επιστήμονες από όλες τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, μαζί με την Κύπρο, τη Σλοβενία και την Ουγγαρία, επιχειρούν μια, κατά το δυνατόν, κριτική ενδοσκόπηση του περιεχομένου και του τρόπου διδασκαλίας της εθνικής τους ιστορίας, ιδιαίτερα σε σχέση με τους «άλλους», οι οποίοι συνήθως είναι οι γείτονες. Ο σχετικά κλειστός κύκλος 14 «εργαστηρίων»-συναντήσεων, με συμμετοχή αποκλειστικά σχεδόν βαλκάνιων ιστορικών και εκπαιδευτικών, επιλεγμένων με βάση τις ειδικευμένες μελέτες και την εμπειρία τους, επέτρεψε μια γόνιμη κατάθεση διεισδυτικών αναλύσεων, μαρτυριών αλλά και προτάσεων σχετικά με το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας και την εν γένει διδασκαλία της ιστορίας. Σε αρκετές περιπτώσεις δεν έλειψε η αυτοκριτική, αν και όχι ανατρεπτική, ενώ σε άλλες ήταν εμφανείς οι δυσκολίες υπερκέρασης στερεότυπων αντιλήψεων.

Ο ογκώδης τόμος καταχωρεί το δέκατο μόλις των εισηγήσεων και πρακτικών των συναντήσεων που διοργανώθηκαν την περίοδο 2000-2001. Παρ' όλα αυτά ο αναγνώστης αποκομίζει έναν μοναδικό πλούτο πληροφοριών και προβληματισμών που ξεπερνούν τα όρια της ιστοριογραφίας και της εκπαίδευσης και συνθέτουν μια χρήσιμη ύλη ακόμη και για πολιτικούς αναλυτές, κοινωνιολόγους και διπλωμάτες. Δεν πρόκειται όμως για την κλασική μορφή έκδοσης πορισμάτων και εισηγήσεων επιστημονικού συνεδρίου. Στην ουσία ο τόμος αποτελεί την ολοκλήρωση του πρώτου μόνο σταδίου ενός πολυεπίπεδου προγράμματος για την ιστορία της ΝΑ Ευρώπης που τελεί υπό την αιγίδα του διεθνούς μη κυβερνητικού οργανισμού «Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη ΝΑ Ευρώπη», με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Σε πρώτη φάση το πρόγραμμα ξεκινά με τη μελέτη και την αξιολόγηση της ύλης των σχολικών εγχειριδίων όλων των βαλκανικών χωρών. Στη συνέχεια διοργανώνονται «εργαστήρια»-σεμινάρια διδασκάλων-καθηγητών της ιστορίας για τον τρόπο παρουσίασης ορισμένων κρίσιμων και συγκρουσιακών θεμάτων της βαλκανικής ιστορίας, για να ακολουθήσει η παρέμβαση προς κρατικούς, κοινωνικούς και επιστημονικούς φορείς όλων των εμπλεκόμενων χωρών με σκοπό την υιοθέτηση συγκεκριμένων και τεκμηριωμένων προτάσεων.

Η μελέτη των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας, γεωγραφίας και συναφών βιβλίων αναμφίβολα πρόσφερε το έναυσμα και την πρώτη ύλη για προβληματισμούς, όπως είχε συμβεί σε πολλές ανάλογες περιπτώσεις στο παρελθόν. Είναι γνωστό ότι τόσο πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά και μετά από αυτόν ο τρόπος διδασκαλίας της ιστορίας στις ευρωπαϊκές χώρες θεωρήθηκε ένας από τους βασικούς υπαίτιους για την καλλιέργεια εχθρότητας και την υποκίνηση συγκρούσεων μεταξύ των λαών της Ευρώπης. Στη δεκαετία του 1990 ο τερματισμός του διπολισμού και η κρίση στη Γιουγκοσλαβία μετατόπισαν το επίκεντρο της παραδοσιακής αυτής ευρωπαϊκής κακοδαιμονίας στον βαλκανικό χώρο. Διεθνείς οργανισμοί, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης, η UNESCO, και πλήθος μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ) προσέτρεξαν στην περιοχή για να προσφέρουν τις συμβουλευτικές τους υπηρεσίες, ως να επρόκειτο για ένα ιδιότυπο «βαλκανικό» φαινόμενο. Όπως όμως προκύπτει από τη μελέτη του παρόντος τόμου, οι οργανωτές του «Κοινού Προγράμματος Ιστορίας» εγκαίρως έσπευσαν να «αποβαλκανοποιήσουν» τη δουλειά τους, εντάσσοντάς την στο πλαίσιο μιας γενικότερης κίνησης για την επανεξέταση και αναθεώρηση της ευρωπαϊκής ιστορίας και της ιστοριογραφίας στο σύνολό τους.

Στη μακρά και άκρως διεισδυτική και κατατοπιστική εισαγωγή της, η επικεφαλής του Προγράμματος και επιμελήτρια του τόμου Χριστίνα Κουλούρη, αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ορθά τοποθετεί τα προβλήματα της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας σε διευρυμένα χρονικά, γεωγραφικά και πολιτιστικά πλαίσια. Υπογραμμίζει ότι όπως οι βαλκανικές χώρες έχουν ανάγκη να αφομοιώσουν τις βασικές αρχές της σύγχρονης ιστορικής επιστήμης έτσι και η Δυτική Ευρώπη πρέπει να «επισκεφθεί» και να αποδεχθεί την Ανατολική, ενσωματώνοντάς την, ιστορικά και ιστοριογραφικά, σε μια ενιαία Ευρώπη. Και, επιπλέον, δεν μπορεί να παραγνωρίζει το γεγονός ότι πέρα από τις δυτικοευρωπαϊκές αξίες και τους πυλώνες της ταυτότητάς της - χριστιανισμό, ορθολογισμό, φιλελευθερισμό - υπάρχουν και άλλα στοιχεία - Ορθοδοξία, Ισλάμ, Βυζάντιο και Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο κόσμος της Ρωσίας και της Τουρκίας - που δεν μπορούν να αποκλεισθούν από την έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας, αν τελικά υπάρχει κάτι τέτοιο. Με μία λέξη, μπορούμε να πούμε ότι τα πορίσματα που προβάλλει το βιβλίο *Clio in the Balkans*, ως αγγλόγλωσση βαλκανική φωνή, είναι ίσως ο αποτελεσματικότερος αγωγός για να περάσουν τα αναγκαία μηνύματα όχι μόνο προς τους άμεσα εμπλεκόμενους Βαλκάνιους αλλά και προς τους ομότεχνους της Εσπερίας.

Η ανάλυση του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων ακολούθησε μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση, μέσω της μακροϊστορίας, παράλληλα με την τοπική μικροϊστορία. Ιδιαίτερα ευρηματική μπορεί να χαρακτηριστεί η επιλογή τριών κοινών τόπων - Βυζάντιο, Οθωμανική Αυτοκρατορία, κομμουνιστικό σύστημα - που αναδεικνύουν πολλές από τις γενεσιουργές αιτίες εθνικών στερεοτύπων και ανταγωνισμών στο σύνολο σχεδόν της έκτασης των Βαλκανίων. Από την άλλη πλευρά, «γηγενείς» ιστορικοί και εκπαιδευτικοί αναλύουν σε μικροκλίμακα, ανά ζεύγη, ιστορικά αλλά και σύγχρονα προβλήματα, όπου καταγράφονται οι εκ διαμέτρου αντίθετες θεωρήσεις συγκεκριμένων διμερών πολεμικών συγκρούσεων, αμφίπλευρες εδαφικές διεκδικήσεις και πολιτιστικές μονοπωλήσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις η διπολική αντιπαράθεση έχει περισσότερους από δύο πρωταγωνιστές. Τέτοια π.χ. είναι η περίπτωση της τουρκικής σχολικής ιστοριογραφίας που καταγράφει ως άδικες και αγάριστες τις εξεγέρσεις των χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ η αντίστοιχη ιστοριογραφία όλων σχεδόν των τέως υποτελών λαών επαίρεται για τον εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα τους.

Για τους έλληνες αναγνώστες αμεσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν κείμενα που άπτονται σύγχρονων «ανοικτών» προβλημάτων. Είναι, όντως, πρωτότυπη η διαπίστωση των ερευνητριών Yasemin Soysal και Βασιλείας Αντωνίου στην κοινή μελέτη τους για τον τρόπο παρουσίασης της κληρονομιάς Βυζαντίου και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα εγχειρίδια της Ελλάδας και της Τουρκίας. Διαπιστώνουν ότι η τουρκική ιστορική ταυτότητα διαμορφώνεται ως «κρατική» με έμφαση στον «εθνικό χώρο», ενώ η ελληνική εμφανίζεται ως πολιτιστική ταυτότητα με κύρια έμφαση τον «εθνικό χρόνο» (σελ. 36). Στο κείμενο του ιστορικού της FYROM, Nikola Jordanovski, επιχειρείται μια σπάνια κριτική προσέγγιση της στερεότυπης εθνικιστικής θεώρησης του «μακεδονισμού», όπου η τοπική (σλαβο)μακεδονική ταυτότητα χαρακτηρίζεται «κατ' εξοχήν σύγχρονο προϊόν» και κλασική περίπτωση «αυτο-προσδιορισμού διά του αποκλεισμού». Ορθά η επιμελήτρια του τόμου επισημαίνει ότι η περίπτωση της Μακεδονίας είναι ίσως το πιο διχαστικό πρόβλημα στις εθνικές ιστορίες των χωρών που κατέχουν ή κατείχαν τμήματα του μακεδονικού χώρου. Αυτό άλλωστε διαπιστώνουν δύο βούλγαροι ερευνητές, οι Alexei Kalionski και Tzvetan Tzvetanski, σε έρευνα που διεξήγαγαν μεταξύ μαθητών βουλγαρικών λυκείων και πρωτοετών σε πανεπιστημιακές σχολές της χώρας τους.

Η περίπτωση της Κύπρου αποτέλεσε αντικείμενο ξεχωριστού εργαστηρίου, με συμμετοχή Ελλήνων και Τούρκων, κυρίως Κυπρίων. Κοινή υπήρξε η διαπίστωση ότι το πρόβλημα αποτελεί την πιο «τραυματική» περίπτωση, καθώς η διχοτόμηση του νησιού άνοιξε βαθύ ρήγμα στην ιστοριογραφική παραγωγή και πρόσδεσε την ελληνοκυπριακή και την τουρκοκυπριακή ταυτότητα στις αντίστοιχες ταυτότητες Ελλάδας και Τουρκίας. Η μελέτη του ρόλου της θρησκείας και του μαθήματος των θρησκευτικών αποτελούν μια ξεχωριστή εμπειρία για τους αναλυτές, καθώς στον χώρο της ΝΑ Ευρώπης διαπλέκονται ο χριστιανισμός, με τη διπλή και συχνά συγκρουσιακή σχέση ορθοδόξων - καθολικών, και ο ισλαμισμός, ο οποίος βρίσκεται σε αντιπαράθεση όχι μόνο προς τις χριστιανικές κοινωνίες αλλά και προς το κοσμικό περιβάλλον της μουσουλμανικής Τουρκίας. Παράλληλα καταχωρείται και μια επικριτική, κατά το πλείστον, μελέτη για τον τρόπο που παρουσιάζεται ή αποσιωπάται ο ιουδαϊσμός στα εγχειρίδια των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στο σύνολό τους, αν και ο συγγραφέας ξεφεύγει από το θέμα της θρησκείας για να επικρίνει θέσεις της ευρωπαϊκής σχολικής ιστοριογραφίας για το Μεσανατολικό.

Παράλληλα με τον κύκλο ανάλυσης της σχολικής ιστοριογραφίας, το Κοινό Πρόγραμμα Ιστορίας προχώρησε στον δεύτερο κύκλο με τη διοργάνωση επτά επιμορφωτικών σεμιναρίων-«εργαστηρίων» εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στόχος ήταν η «επίσκεψη» μιας ορισμένης συγκρουσιακής θεματολογίας που εξετάζε τον τρόπο διδασκαλίας των Βαλκανικών Πολέμων, του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την ίδρυση της Γιουγκοσλαβίας, του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και των φαινομένων «αντίστασης» και «δωσιλογισμού», της ίδρυσης του αλβανικού κράτους, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της γένεσης των εθνικών κρατών και, τέλος, της κοινής ιστορίας της Δημοκρατίας της Κύπρου.

Εύγλωττα η Κουλούρη αποτιμά στα συμπεράσματά της το απόσταγμα των εργασιών των δύο κύκλων: Οι συναντήσεις αυτές, υπογραμμίζει, απέδειξαν ότι η γνωριμία του «άλλου» ήταν εξίσου σημαντική όσο και ο επιστημονικός λόγος που έχει καταχωρηθεί στον τόμο. Επιβεβαίωσαν ότι η δυναμική της ανθρώπινης επαφής είναι κατά πολύ ισχυρότερη από τα επιστημονικά ευρήματα. Γι' αυτό πιστεύει ότι «οι

όποιες αλλαγές προκύψουν στη διδασκαλία της ιστορίας αυτές τελικά θα προέλθουν μάλλον από ευαισθητοποιημένους δασκάλους παρά από απρόσωπους φορείς». Οι συναντήσεις των διδασκόντων επιβεβαίωσαν το γεγονός ότι στα Βαλκάνια σήμερα υπάρχει μια κρίσιμη μάζα ανθρώπων με κοινούς προβληματισμούς και οράματα, οι οποίοι, παρά τις διαφορετικές αντιλήψεις που όντως υπάρχουν και τις γλωσσικές διαφορές τους, «μπορούν να μιλούν την ίδια γλώσσα, τη βαλκανική "κοινή", που δεν είναι άλλη από την επιστημονική γλώσσα της ιστορίας» (σελ. 17).

Απομένει το τρίτο στάδιο του Προγράμματος που μπαίνει μπροστά αμέσως μετά την έκδοση του τόμου. Πρόκειται στην ουσία για ένα ιδιότυπο lobbying. Μεταφρασμένα στις τοπικές γλώσσες τα κυριότερα συμπεράσματα, μαζί με σχετικά ερωτηματολόγια, προωθούνται σε κρατικούς, επιστημονικούς και γενικότερα εκπαιδευτικούς φορείς. Για να μην παραμείνουν γράμμα νεκρό. Για να προβληματίσουν ευρύτερους κοινωνικούς χώρους και να γονιμοποιήσουν ουσιαστικότερες παρεμβάσεις, μακριά από τους δογματισμούς της ακραίας εθνικιστικής θεώρησης και τις ακρότητες της μεταμοντέρνας αμφισβήτησης της αξίας της ιστοριογραφίας. Γιατί, σε τελική ανάλυση, οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στη διδασκαλία της ιστορίας οικοδομούν μέτρα εμπιστοσύνης μακράς διάρκειας εκεί όπου εκκολάπτονταν και γιγαντώνονταν πολεμικές, ιδεολογικές και πολιτιστικές συγκρούσεις. Ο δρόμος είναι μακρύς, αλλά αξίζει να τον διαβείς.

Ο κ. Ευάγγελος Κωφός είναι σύμβουλος για βαλκανικά θέματα στο Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ).